

Fra gård til købstad

Arkæologiske undersøgelser i Slangerup

Af Henrik Græbe

1. Tilbageblik og forberedelser til nye undersøgelser

I kong Valdemars Jordebog er på Købstadslisten for Sjælland med Lolland og Falster optaget i alt 19 købstæder. Af disse blev flere nedlagt allerede i middelalderen, medens Slangerup i Nordsjælland holdt stand frem til 1809. Byen (1), der ligger mellem Hillerød og Frederikssund og nærmest sidstnævnte, ville vel næppe i dag tiltrække sig større opmærksomhed på grund af sin alder, hvis ikke to kirker var blevet gravet ud, som ved deres særpræg har rejst en række spørgsmål om stedets – og især kirkernes – betydning. Kirkeudgravningerne er tidligere beskrevet i hikuin 9(1983). Det er Erik Ejegods store basilika på sydskråningen i byen ned mod Græse å, og det er den sammenligningsvis lille frådstenskirke små hundrede meter derfra på toppen af bakken (2). Basilikaen var viet S. Maria og S. Nikolai, og har med sin længde på 50 m været en af de største stenbygninger i landet ved tiden omkr. 1100. Den har ikke stået den et par årtier ældre domkirke i Roskilde meget efter. Den langt mindre kirke på bakketoppen i Slangerup har været af almindelig landsbykirkestørrelse og -udformning med et enkelt skib, kor og apside og formentlig ret snart efter opførtes også et vesttårn. Den var i lighed med den nuværende bykirke på samme sted, viet S. Mikael. Dette sammenholdt med beliggenheden på bakketoppen kunne indikere en høj alder og anvisning om en gammel bybebyggelse,

hvilket så skulle motivere opførelsen af den meget store basilika omkr. 1100. Efter udgravningen af S. Mikael står det dog klart, at det tidsmæssige forhold mellem kirkerne er omvendt, og at Mikaelskirken er yngre end basilikaen og opført en gang i løbet af 1100-årene.

Dermed forekommer den store basilika – på blot 16 km's afstand fra Roskilde – endnu mere uforklarlig. Er den opført på grønsværen midt ude på landet, eller er den tænkt som klosterkirke, hvad den vitterlig blev senere hen i 1100-årene; giver den udtryk for kongens magt og rigdom her ved hovedvejen mellem Roskilde og Nordsjælland og Skåne, eller er det alligevel en bykirke i en ældre bebyggelse, hvor gudshuset så blot ikke har ligget øverst på bakketoppen, hvor S. Mikael nu indtager pladsen.

For at få styr på de to kirker eller kirkeplaner og få dem placeret i en samfundsmæssig sammenhæng – og da i særdeleshed en acceptabel forklaring på basilikaens tilstedeværelse – mangler der et væsentligt mellemled, som kirkearkæologien ikke alene fylder ud, men tværtimod forstørre og tydeliggør nødvendigheden af at have kendskab til. Det er byen, der mangler. Vi ved intet om den i de ældste tider, og bortset fra Saxos mere fortællende oplysninger om, at Erik Ejegod skulle være født her (omkr. 1050), flyder de historiske kilder meget trægt og begynder ikke før efter midten af 1100-årene. Hvor gammel byen er, ved vi stadig ikke, eller

Fig. 1. S. Mikael's kirke, 1588, vogter over Slangerup by. Klokketårnet står tilbage fra den ældre og betydelig mindre Mikael'skirke. Erik Ejegod's store basilika S. Maria og S. Nikolai var opført nedenfor i bakken til venstre i billedet – og den var til gengæld længere end den nuværende Mikael'skirke. Alfarvejen fra Roskilde passerer længst ud til højre bag gården. Den er ligesom vejrmøllen opført på fyldlag i mosen ned mod Græse å. Foto Hugo Matthiessen 1920, Nationalmuseet 2. afd.

hvor stor den har været; hvad var byens eksistensgrundlag, og hvad har befordret den til rang af købstad; hvor har den i det hele taget ligget, og er der overhovedet noget bevaret af den til vor tid.

Som indledning til en nærmere undersøgelse af disse forhold viste det sig nyttigt, at tegne et niveaushort over området med de to kirkeplaner. Kortet er publiceret i hikuin 9(1983) fig. 7, og viser i grove træk de topografi-

Fig. 2. Slingerup, matrikelkort revideret 1983. S. Mikaels kirke ligger mellem punkterne 11 og 16. Vejen fra Roskilde kommer længst nede i højre hjørne af billedet. Numrene hentyder til de steder, der er gravet ned, jvf. fig. 3. Obs! pkt. 4 befinder sig udenfor kortet langt mod vest og var en nitte. Matrikelkortet er fotogrammetrisk udtegnet på grundlag af flyfoto 1976, Slingerup Kommune.

ske forhold i dag, hvilke kan formodes give visse retningslinier vedrørende den oprindelige topografi. Kirkerne ligger som nævnt på en bakkehældning ned mod de oprindelig vidtstrakte vådområder eller mosedrag omkring Græse å. Vejforbindelsen fra Roskilde passerer nu over en vejdamning, måske det samme sted som i middelalderen, da stedet var et vigtigt vadested og brosted. Den store basilika har ligget tæt ned ved mosen, og den mindre oppe på bakketoppen. Af dette kort at dømme er der ikke så mange muligheder for bebyg-

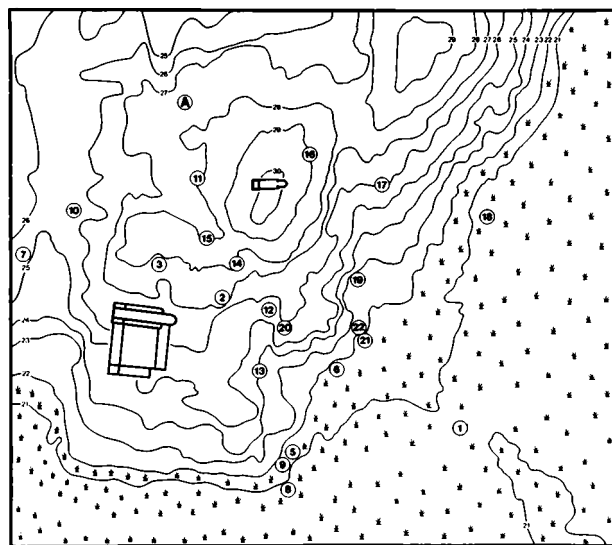

Fig. 3. Slingerup ca. 1400. Det grå bånd foruden viser Græse å i sit omtrentlige oprindelige løb. Niveaukurverne er indtegnet efter kortet fig. 2, og det ses tydelig, hvordan bebyggelse og vejforløb har forandret den oprindelig jævne morænebakke. Tallene i cirkel svarer til tallene på fig. 2. – Erik Ejegods kirke foruden til venstre er Skt. Maria og Skt. Nikolai med de senere klosterbygninger. Skt. Mikael på bakketoppen med det tårn, der byggedes til omkr. 1400, og som nu tjener som klokketårn til den eksisterende Mikaelsskirke. Tegnet af Torben Hjelm, Nationalmuseet 2. afd.

gelsens spredning, men hvor sikkert er det i historisk sammenhæng. I dag er der bebyggelse over hele området inklusive moseområdet.

Med udgangspunkt fra dette materiale vedrørende Slingerup og efter bevilling fra Arbejdsmarkedsnævnet i Frederiksborg amt foretoges i 1983 en række små undersøgelser i byen. Udgravningsprogrammet blev dikteret af, hvor det viste sig muligt at grave ned. Der blev ringet på dørklokkerne i byen, og bedt om lov til at grave et hul i haven eller på grunden. Slingerupbor-

gerne viste herved meget stor velvilje, måske nogen forundring, men fulgte arbejderne med interesse, ligesom Slangerup Kommune assisterede på bedste vis med den maskinehjælp, der var brug for, og med anvisning af to medhjælpere. Slangerup Historiske Forening deltog lejlighedsvis i undersøgelserne, og den daglige ledelse blev varetaget af magister Nils Engberg. Der blev gravet ned på i alt 20 lokaliteter, betegnede som pkt. 1-20 (fig. 2 og 3). Formålet var, netop ved punktundersøgelser at få et indtryk af Slangerups undergrund med særlig henblik på forekomsten af middelalderlige bebyggelseslag og dermed bosættelsens beliggenhed og udbredelse til forskellig tid. De enkelte felter skulle ikke være større end ca. 4×2 m, og eventuelle anlægsspor skulle ikke forfølges, men selvfølgelig registreres med opmåling og fotografering. Ved nedgravningerne søgtes skellet mellem forskellige lag fulgt, og efter hver afgravning, der gennemgående blev på ca. 5-20 cm, blev fladen renskrabet, og harpefundene fra det afgravede lag registreret.

Tilfældigvis oprettedes samme år en lokalplan for et af de centrale kvarterer i byen med henblik på bebyggelse, og der blev foretaget en ret omfattende arkæologisk undersøgelse, for at forhindre et stop i byggeriet af denne grund til sin tid. Det gælder her pkt. 21-22, der gravedes under Bi Skårups ledelse, og i 1984 forestod Kirsten Christiansen en mere omfattende fladegravning i den modsatte ende af samme kvarter i tilknytning til det tidligere undersøgte pkt. 20. Derudover har der i 1984 været lejlighed til at følge ledningsnedgravningerne til naturgasnettet gennem byens gader, hvilket især havde interesse i yderkanterne af bebyggelsen (3).

De 20 sonderinger såvel som de mere omfattende udgravninger har givet et fint resultat, hvad byen og dens topografi angår, men for ret at forstå resultatet, er

det nødvendigt først at se på Slangerups beliggenhed ud fra en generel betragtning.

2. Geografiske forhold

Nordsjællands jævnt bølgende morænelandskab afbrydes mange steder af overraskende og til tider ret voldsomme formationer fra istiden, og ikke mindst fra afsmeltningens bearbejdning af overfladen. Omtrent midt igennem dette landområde, der stort set svarer til Frederiksborg amt, løber hovedvandskellet i nord-sydlig retning, og det afvandes mod vest til Roskilde fjord og mod øst til Øresund. Afvandingen mod vest sker gennem tre brede tunneldale, som smeltevandssfloder under isdækket har slebet ned i morænen, og hvor der i bunden nu er en lille å, i grelt forhold til de brede dale og de oprindelige naturkræfter. En landhævning på flere meter har bevirket, at dalene ikke har været vandfyldt siden istiden, men de har været sumpede, og er det stedvis endnu.

Alfarvejen fra Roskilde nordpå til Nordsjælland og overfartstedet til Skåne løber på vestsiden af vandskellet. Vejen har her måttet passere de tre brede, sumpe-
de ådale med de små vandløb, hvilke fra syd regnet har fået navnene Værebros å, Græse å og Havelse å. Slangerup er vokset op på nordsiden af den midterste af disse tunneldale, tæt ved mosedraget og ved det sted, hvor det formentlig til alle tider har været nemmest at slippe over (4). Mod vest strækker dalen og mosen sig videre til Roskilde fjord ca. 6 km borte, og mod øst løber dalstrøget hen mod vandskellet, hvor der er endnu mere ufremkommeligt, skrænterne er mere markante og der har dannet sig langsøer, der definitivt lukker for en vejpassage.

Den vejfarende, der kom fra syd og fra Roskilde, har ved Jørlunde set ud over Græse ådalen med Slangerup på den anden side, med den store basilika nede ved

mosedraget og den mindre kirke øverst oppe på moræneskrænten, hvor der før kirken havde været en gravhøj fra forhistorisk tid. Efter at have passeret gennem byen på vej mod nord, fortsætter vejen atter jævnt i det rolige landskab. Smukt har det været, og noget af det skimtes endnu den dag i dag, dog svært sløret af parcellhuse og især af vejanlæg. Den ældste »automobilrute« i landet åbnedes 1904 fra København til Slangerup, og to år senere indviedes en jernbanelinie på samme strækning. Begge dele har medført omfattende opfyldnings- og planeringsarbejder, der for vejanlæggenes vedkommende er fortsat, idet vejen fra København krydser den gamle nordgående vej midt i Slangerup. Endelig, i 1984 kunne en omfartsvej indvies. Græse å er forlængst reguleret i sit løb og til dels ført gennem rør, mosedraget er drænet og bebygget. Fra middelalderen står alene S. Mikæls klokketårn tilbage over jorden, men forhøjet og iført renæssancedragt samtidig med, at den gamle kirke måtte vige for den nuværende, statelige Mikælskirke 1588. I øvrigt består bebyggelsen i Slangerup gamle bydel overvejende af enetages huse, vel hovedsagelig fra sidste århundredeskifte og senere.

3. Udgravninger i byen 1983-84

I det nuværende Slangerups undergrund giver moseområderne sig klart til kende ved tørvelag (fig. 3), der tæt ved åløbets nordside (pkt. 1) når ca. 70 cm i tykkelse. Ind mod strandbredden aftager lagene til ganske tynde striber, der kan følges frem til højeste kote 19,5 (pkt. 8), medens strandbredden selv kan følges længere op til højeste kote ca. 20,2 (pkt. 21). Den aftegner sig som et vandaflejret, gråt og gruset sandlag, og under dette forekommer spor fra stenalderen i form af flinteflækker og marvespaltede dyrekogler. På sandlaget derimod – hvor det nu kommer til syne uden senere

forstyrrelser – er lutter opfyldningslag (pkt. 5, 6, 8, 18, 21 og 22) med keramik fra ca. 1250-1500.

Langt ude i mosen mod øst, 15-16 m fra den stipulerede strandlinie, når disse opfyldningslag (pkt. 18) en sammenlagt højde på ligeledes ca. 70 cm. De udgøres af en næsten sort, noget tørveagtig muld i flere, men vanskeligt adskillelige lag, og ved pkt. 18 blev der i bunden og på tørvelagene fundet mange gråbrændte skår til et kar og en del anden gråbrændt keramik, skønsmæssig fra årtierne omkr. 1300. I opfyldningslagene oven over består keramikken næsten udelukkende af glaserede kandeskår fra ca. 1250-1400, og fire adspredte mønter er foreløbig daterede til omkr. 1300 eller begyndelsen af 1300-årene.

Inde ved strandkanten (pkt. 21 og 22) kan de humøse opfyldningslag på samme vis ved fundforekomsterne henføres til højmiddelalderen fra ca. 1250, og der er selv ved de mere omfattende fladegravninger ikke fundet spor af middelalderlig bebyggelse. Lagene på strandbredden må ligesom ude i mosen tolkes som affald eller udsmid fra byen, der af fundmaterialet at dømme, ikke ekspanderede ud over strandbredden og fyldlagene før en gang i 1500-årene. Spor efter bebyggelse eller anlæg af nogen art viser sig ikke før 1700-1800, men da efter en planering af området.

På kortet over Slangerup (fig. 3) med indtegnede nutidige niveaukurver, befinder middelalderens strand- eller mosebred sig et sted mellem kote 21-22, og den er på kortet for sikkerheds skyld trukket op langs 22-meter linien. Denne linie skulle således i store træk svare til grænsen mod syd og øst for den middelalderlige bebyggelse.

Oppe på landjorden og forbi strandbredden er der bevaret lag fra tidlig middelalder og fremefter. Det gælder dog ikke omkring Kirketorvet, der er vore dages centrum, og hvor brandtomterne efter de mange og

omfattende bybrande i 1700-årne er gravet af og jævnet ud med stenflis (fig. 2, pkt. 12, 13 og 14).

På nogen afstand fra torv og færdselsveje forekommer nederst i jordlagene et vækstlag (pkt. 2, 3, 11, 16, 17 og 20), fra hvilket planterødderne aftegner sig ned i moræneleret. Det er et homogent, lysegråt, let trækuls- og muldholdigt sandlag på ca. 10-15 cm, hvor keramikken udelukkende består af østersøskår, der dateres til 1000-1100-årene. I det samme lag er fremkommet jernslagget og stykker af sindret, groftmagret ler, som må være rester af forskellige ovnkapper. Af bebyggelsesspor er fundet stolpe- og pælehuller, til tider oven i hinanden (pkt. 2) efter en successiv bebyggelse.

Lagene oven over vækstlaget giver keramik fra ca. 1250-1500. Også i disse lag er bebyggelsesspor, men blot et sted øst for Mikaelkirken (pkt. 16) er spor efter et grundmuret teglstenshus fra den senere middelalder. Bebyggelsen fra 1500-1600 har sat sig spor alle de undersøgte steder fortrinsvis ved keramik og lerklinede huse.

Det står vel ikke helt klart, hvor den middelalderlige bebyggelse har haft sin afgrænsning mod vest og nord. Den vestligste sondering (pkt. 7) viser 1600-1700-årenes bebyggelse direkte på sandet muldlag uden daterende genstande. Laget er ca. 20 cm tykt og ligger direkte på vækstlaget, der heller ikke giver nogle fund dette sted. Måske har området hørt til klostrets jorder. Lidt længere mod nordøst fra dette sted (pkt. 10), har lagene også karakter af dyrkningsjord, men alle tidsperioder er repræsenterede i fundmaterialet tilbage til 1000-1100-årene. Endelig har Slangerup Historiske Forening foretaget en undersøgelse (pkt. A) knap 100 m nordvest for Mikaelkirken, hvor der viste sig at have været lergravning i 1100-1300, og følgelig ikke var spor efter vækstlaget, men derimod lag fra den senere middelalder på sammenlagt ca. 50 cm tykkelse.

Undersøgelsernes yderpunkter mod vest og nord giver ikke direkte svar på spørgsmålet om den tidligmiddelalderlige bebyggelses grænser, men måske indirekte ved at der ikke er fundet konkrete forekomster på samme vis som nærmere de to kirker og mellem disse. Det kan tages som en anvisning om, at den ældste by var ved at ebbe ud her, og udenfor kantstriben på kortet (fig. 2) er der ikke fremkommet tidlige bebyggelseslag i de smalle grøfter til naturgasnettet, hvor profilerne nedefter bestod af urørte sandlag.

Det er ikke hensigten her at gå nærmere ind på de arkæologiske resultater eller de problemer, som byen byder os, men det skal sammenfatningsvis noteres, at bebyggelsen i 1000- og 1100-årene synes at have været begrænset til de to kirkers nærmeste omgivelser, og at der af lagtykkelsen at dømme, indenfor samme område har været større bebyggelsesintensitet i den senere middelalder, ca. 1250-1500. Byen har først ekspanderet ud over moseområderne og de middelalderlige opfyldningslag mod syd og øst efter middelalderen, eller i 1500-1600-årene. Der er i det samlede fundmateriale intet tegn på vikingetidsbebyggelse, men lerkarskår af østersøtype viser hen til den tidlige middelalder som den første bebyggelsesfase.

4. Kongsgård og by

Udgravningerne kan suppleres med stednavnforskningens udsagn om navnet *Slangethorp*, som byen benævntes i middelalderen. Man taler ligefrem om en -torp ekspansion i slutningen af vikingetiden, forårsaget af en befolkningsekspansion, eller i henhold til nye undersøgelser måske nok så meget af en driftsøkonomisk motiveret decentralisering af bebyggelsen (5). Generelt er »torp ekspansionen« sammenfaldende med middelaldersamfundets etablering, og den sker ud

fra ældre landsbyer, der ligger på de bedste jordområder, hvor man havde slået sig ned først. Disse ældre by- eller gårdsamfund har i henhold til den vedtagne stednavnsforskning navneendelserne -inge, -um, -lev, -løse og -by. Nord for Slangerup og Græse å med moseområderne ligger lutter byer med disse navneendelser, og Slangethorp skulle da ud fra denne vurdering være en ung fælle på egnen. Det var i det mindste her, udviklingen skete fremefter.

Alt sammenlagt fremstår Slangerup som en udflytterby eller udflyttergård, og vi ved, at stedet eksisterede ved midten af 1000-årene, eftersom Svend Estridsens søn Erik i henhold til Saxos fortælling skal være født her. Omkring 50 år senere ved tiden omkring 1100, var den samme Erik, nu kong Erik Ejegod, i færd med at opføre den store basilika på fødselsgårdens plads. Af det indtryk vi har fået af bebyggelsens begrænsede spredning ved denne tid, er det vel nærmest udelukket, at kirkens størrelse svarer til et eksisterende behov for et stort gudshus i byen. Kongens kirke udgør da optakten til noget tiltænkt, og det kan så være gårdens tiltænkte fremtid eller byens.

Ved udgravningerne på klostertomten med den ældre, store kirke, fremkom 1936-38 rester af frådstensmurværk syd for kirkebygningen. Disse murstykker har siden vist sig nærmest kirken at være nedstyrkede partier fra dennes korhjørne, men også på en afstand af 20 meter fra kirken fremkom »et meget gammelt hjørne af to sammenstødende frådstensmure« (6). Dette hjørne kan på den afstand fra kirkebygningen næppe stamme fra denne, men har snarere tilhørt en bygning på gården, der for øvrigt nødvendigvis må have været underkastet store forandringer i forbindelse med kirkebyggeriet. Det er spørgsmålet, om den ikke er blevet helt fornyet, så anlægget totalt set udvidedes ved samme lejlighed som kirken opførtes. Anlægget med gård

og kirke er i sin helhed – så lidt vi kender til det – en kongsgård.

Erik Ejegod døde på vej til Det hellige Land 1103, og kongsgården gik derefter i arv i »kongefamilien«. I et brev fra årene 1158-60 omtales en bryde fra Slangerup, »villicus Touo de Slangethorp« (7), hvormed ved denne tid menes en forvalter, bestyrer, forpagter af en godsherres gård, altså en verdslig funktion. Men i sidste trediedel af 1100-årene begynder de skriftlige kilder at omtale et nonnekloster i Slangerup, viet S. Maria og S. Nikolai. Det må da være Erik Ejegods barnebarn Valdemar I (1157-82), der overlod kongsgården til klosterstiftelsen, hvilken i øvrigt fremefter synes at have været særlig nært knyttet til kongefamilien (8).

Hvorvidt kongsgården også tidligere er blevet benyttet som stiftelse eller pensionat af en eller anden art, ved vi ikke noget om, men klosterfunktionen viser sig ikke før slutningen af 1100-årene. Dermed er dørene til kongsgården og dens kirke blevet lukkede for byens folk, som har været nødt til at opføre en bykirke, nemlig S. Mikael. Intet siger os, at kongsgården før denne tid skulle have ændret funktion på en sådan måde, at det kunne betyde noget for byen. Snarere har den fungeret som almindelig hovedgård, hvor hverken Erik Ejegod eller hans arvinger kan formodes at have opholdt sig vedvarende, og dermed have bidraget til byens udvikling. Først med klosterstiftelsen kan der eventuelt være trukket fremmede til byen, men det er ellers ikke just nonneklostrene, der har sat sig samfundsmæssige spor.

En betydning fik Slangerup alligevel, siden den fik købstadsrettigheder, og det må være som fredeligt handelssted for den lokale handel i Nordsjælland. Forsvarsværk af nogen art ses der ikke at have været, og ikke nogen skibsfart, eftersom Græse å aldrig har været sejlbar. I 1248 nævnes Slangerup som tingsted i Try

herred, hvilket var en kunstig sammenlægning af de tre herreder Jørlunde, Strø og Lynge, der tilsammen dækker omtrent hele Nordsjælland (9). Tingstedet er antagelig knyttet til købstaden, for at styrke denne, og det medførte mange andre aktiviteter, men når tingstedet placeredes i Slangerup, kan det også være tegn på, at det fra gammel tid var et velkendt og anvendt mødested. Kongsgården og den store kirke kan have spillet en rolle i denne sammenhæng.

5. Slutvurdering

Undersøgelserne i Slangerup giver til resultat, at Erik Ejegods meget store basilika udgør begyndelsen eller optakten til en udvikling, og dermed at bygningens bemærkelsesværdige størrelse er udtryk for, at her ligger nu hovedstedet på egnen, og her skal man søge til kirke og søge sammen. De samfundsmæssige og kirkelige funktioner træder uvægerlig i forgrunden, men nok styrket af at det tillige var kongens kirke. Valget af sted må skyldes, at kongen ejede gården, der lå godt til ved alfarvej og passagen over Græse å dalen. Udviklingen til købstad i 1200-årene og tingsted i Try herred viser, at stedets beliggenhed var egnet til mødested i Nordsjælland.

Fra det ældste Slangerup er – foruden kirkerne – bevaret et 10-15 cm tykt vækstlag, der udelukkende indeholder østersøkeramik fra 1000-1100-årene. De følgende tre århundreder har afsat lag på op imod 50 cm. Tør man dømme efter lagtykkelsen, har aktiviteterne således været størst i tiden ca. 1200-1500, hvilket svarer til det tidsrum Slangerup var købstad. Bykirken S. Mikael er opført tidligere en gang efter 1160 og er ikke imponerende i størrelse, men måtte i købstadstiden udvides i flere omgange (10). Efter reformationen søgte Frederik II at nedlægge købstaden af hensyn til Hillerød og hans slot Frederiksborg. Det lykkedes ikke

på grund af borgernes modstand, og Slangerup fik sine rettigheder tilbage. Den blev genopført efter en brand 1573 med et påbud om, at så skulle man opstalde kongens 350 heste plus tilsvarende antal folk, og den egentlige købstadsfunktion var jo nok kommet i baggrunden (11). Ikke desto mindre gav borgerne sig i lag med at opføre den nuværende bykirke, og kom til trods for kongens økonomiske bistand i stor gæld. Dette omkvæd om dårlig økonomi fortsatte uafsluttet, indtil købstaden blev endelig nedlagt 1809. I følge udgravningerne i byen var det netop fra 1500-årene og fremefter, at bebyggelsen bredte sig ud over de oprindelige moseområder.

Kirkearkæologien har ført os vidt omkring i Slangerup. De to kirkeplaner eksisterede tidligere isolerede fra hinanden og bogstavelig talt på hvert sit stykke hvidt papir, og det var en skam. Med undersøgelserne i byen kan kirkerne i store træk bringes sammen i en samfundsmæssig, tidsmæssig, økonomisk og udviklingsmæssig helhed. Billedet er flikket sammen af mange løse ender, og fremgangsmåden med sporadiske sonderinger i jorden er vel diskutabel set ud fra et rent arkæologisk synspunkt. Det er i hvert fald yderst utilfredsstillende, ikke at kunne forfølge fremkomne anlægsspor. På den anden side er det nu kendt, hvor i byen, der er grund til i givet fald at undersøge nærmere indenfor et sammenhængende område. Nok har byen været lille i den ældre middelalder, men dog for stor til arkæologisk fladegravning. Det må også som et resultat af erfaringerne nævnes, at de større fladegravninger (pkt. 21, 22 og 20) nok har givet et mere sammenhængende billede af forholdene end de små sonderingshuller og et sikrere resultat, men egentlig ikke noget nyt i historisk kronologisk eller geologisk forstand. De bekræfter nærmest resultatet fra sonderingerne.

Genstandsmaterialet består til overvejende del af ke-

ramikskår, der vanskeligt lader sig datere nærmere end indenfor almene grænser til tidlig-, sen- og efter-middelalderlig tid. Det giver den generelle strategifor byen af lag fra 1000-1100-årene, fra 1200-1500 og fra 1500 og fremefter. Inddelingen svarer i dette tilfælde udemærket til de tre faser i byens historie, som i henhold til de skriftlige kilder har relevans for Slangstrup.

Undersøgelserne i byen er endnu ikke afsluttede, men fortsættes med supplerende punktundersøgelser og længdesnit på byggepladsen mellem pkt. 20 og 21. Det tynde vækstlag fra 1000-1100-årene forsvinder, men hvor er det værdifuldt, at det og stadens historie forinden er blevet undersøgt og registreret. For kirkearkæologiens vedkommende giver undersøgelserne et fingerpeg om ikke at betragte kirkearkæologien som et isoleret forehavende. Man må nødvendigvis gå udenfor med gravningerne, hvis en kirke skal placeres ind i en samfundsmæssig sammenhæng. Resultaterne fra Slangstrup lader antyde, at det godt kan betale sig, selv hvor betingelserne synes nok så håbløse og umulige.

Noter

1. Byens historie er skrevet af Arne Sundbo og baseret på arkivmateriale 1931, før de arkæologiske undersøgelser. En sammenfatning af de væsentligste historiske data om byen er publiceret i *Danmarks Kirker*, s. 2023.
2. Årene 1936-38 eftersporede og lokaliserede Vilh. Lorenzen og Ch. Christensen et i de historiske kilder nævnt kloster, hvis kirke ved udgravningen viste sig at være ældre end klostret. Kirkens plan kunne sammenstilles med en oplysning hos Saxo om, at Erik Ejegod (1086-1103) opførte en kirke i Slangstrup omkr. 1100; jvf. Lorenzen s. 189 ff., 309 og Tavle XXXVI. Undersøgelserne suppleredes ved C. M. Smidts udgravning af vestpartiet 1945 og endnu en gang ved østpartiet 1973, de to sidst nævnte indberetninger i Nationalmuseet, 2. afd. Tegningsmaterialet er samlet af Elna Møller i *Danmarks Kirker*, s. 2125, fig. 3; tillige hikuin 9(1983), s. 32, fig. 3.
3. Indberetninger i Nationalmuseet, 2 afd., med fotografier og opmålinger. Fundmaterialet er ligeledes efter hård sortering på 2. afd., og i Slangstrup Historiske Forenings arkiv.
4. Ved regulering af Værebros åbrink i begyndelsen af 1950'erne fremkom rester af broen i denne ådal tillige med det ældre vade-sted af store kampesten. Der var to vejbaner direkte på mosen, som dette sted havde fast grusunderlag. Stenbroen er muligvis opført i 1100-1200-årene. Stiesdal, s. 25-43.
5. Anlæggelser af landsbyer har ved stednavnsforskningen været delt i tre successive faser, men arkæologiske undersøgelser i landsbyer på Fyn tyder mere på skift mellem ekspansion og tilbagegang med generelle flytninger ind imellem. Bl.a. ved dendrokronologiske dateringer synes bebyggelser flyttet i tiden nærmest omkring 1000 og omkr. 1050-1150. Grøngaard Jeppesen & Porsmose 1981, s. 31-34.
6. Ch. Christensens indberetning er publiceret i Lorenzen, Tillæg I, s. 309 med udgravningsplan Tavle XXXVI.
7. *Diplomatarium Dan.*; *Danmarks Riges Breve* I. Rk. II, nr. 130, 10. dec.
8. Den strenge abbed Vilhelm (d. 1203), der en overgang var tilsynsførende for nonneklostret, formåner i et brev til klostergivne prinsesser om ikke at være drikfældige. I brevet nævnes også en »søn T«, der muligvis er identisk med en »kære søn Thomas« (i et andet brev), der har fortalt om to nonner »K og I«, at de ikke altid var lige fromme. Abbed Vilhelms breve I 26, 28, 29, i *Danmarks Riges Breve* I. Rk. 3. Bd.; Smith s. 38-39. (Skyum Nielsen derimod henfører s. 123 note 35 de to prinsesser til Vor

- Frue nonnekloster i Roskilde og omtaler dem som døtre af Valdemar I). – I 1344 opotages den svenske kong Birgers datter, prinsesse Agnete i kostret med to tjenestepiger, og skal bespises frit. Kong Valdemar Atterdag overlader samtidig til klostret al kronens jord i Slangerup, gården Jordhøj, samt kronens part i Sigerslevvester med patronatsret til kirken sammesteds. Danmarks Riges Breve 3. Rk. 2. Bd. nr. 13.
9. Try Herred (= Tre herred), Sundbo I s. 34. Andersen s. 72-103.
10. Skt. Mikael's kor har indvendig målt ca. 4,5 × 4,5 m med lille apside og skib ca. 14 × 6,5 m. Kirken er bygget hen over en forhistorisk gravhøj, der indtil da havde ligget hen uden bebyggelse. Ret snart efter kirkens opførelse tilføjes et tårn i vest, og omkr. ca. 1400 blev dette inddraget i skibet og et nyt tårn (= det nuværende) byggedes i vest; måske ved samme lejlighed udvidedes koret over apsidens med en østforlængelse. Den nuværende kirke opførtes 1588 med brug af det stående klokketårn.
11. Sundbo s. 48 f. Slangerups funktion som stutteri kan forklare kirkens store format. Tinget beholdt man ikke længe, men måtte aflevere det igen 1584 og nu for bestandig til Hillerød.

Litteratur

- Andersen, A.P.: Tryherred, Fra Frederiksborg amt 1909.
- Danmarks Kirker, bind III, Frederiksborg amt, 21-22. hefte.
- Danmarks Riges Breve, Rk. I-III, Kbh. 1938 ff (oversættelser af teksterne i Diplomatarium Danicum).
- Græbe, H.: Frådstenskirker – især i Slangerup, hikuin 9 Højbjerg 1983.
- Grøngaard Jeppesen, T.: Landsbyens opståen, Skrifter fra Historisk Institut, Odense Universitet, nr. 24. Odense 1979.
- Samme & E. Porsmose: Landsbyens opståen og udvikling, Humaniora 4 1978-80. Beretning fra Statens Humanistiske Forskningsråd. Forskningssekretariatet 1981.
- Lorenzen, Vilh.: De danske cistercienserklostres bygningshistorie. København 1941.
- Skyum-Nielsen, N.: Kvinde og slave. København 1971.
- Smith, Gina Gertrud: De danske nonneklostre indtil ca. 1250, Kirkehistoriske Samlinger 1973.
- Stiesdal, Hans: Det gamle Værebø, Fra Frederiksborg amt 1952.
- Sundbo, A.: Frederikssunds og købstaden Slangerups historie I. Hillerød 1931.